

BORODÁČOVI CHLAPCI NA STRÁŽI

ANDREJ MAŤAŠÍK

Ústav divadelnej a filmovej vedy Slovenskej akadémie vied, Bratislava

Abstrakt: Štúdia sa zaoberá inscenáciou hry *Chlapci na stráží*, ktorá bola ocenená v súťaži vy-písanej k 20. výročiu vzniku Československa na jar 1938. Pod autorským pseudonymom Ján Debnár ju napísal umelecký šéf činohry Slovenského národného divadla Ján Borodáč. Kým sa 29. 10. 1939 uskutočnila premiéra, došlo k zásadným politickým zmenám. Po Mníchovskej dohode prišlo Československo z rozhodnutia premiérov Francúzska, Veľkej Británie, Talianska a Nemecka o národnostne zmiešané česko-nemecké pohraničia, prezident Eduard Beneš podal demisiu a odišiel do emigrácie, uskutočnil sa aj dlhodobý nesplnený záväzok z Pittsburskej do-hody o autonómii Slovenska. Hra, ktorou chcel autor osláviť jubileum Československej repub-liky, pod tlakom týchto zmien paradoxne dostala nový obsah – oslávila autonómiu a vyzývala čeliť revizionistickým tlakom z horthyovského Maďarska.

Kľúčové slová: Ján Borodáč, Ján Debnár, *Chlapci na stráží*, 20. výročie vzniku ČSR, rozpad ČSR, divadlo a spoločnosť

Uvedenie Debnárovej/Borodáčovej hry *Chlapci na stráží* patrí do dlhého radu in-scenácií Slovenského národného divadla, ktoré boli dedikované rozličným spoločens-kým a politickým udalostiam.

Ešte prv než Slovenské národné divadlo ako inštitúcia vôbec vzniklo, dali naše politické špičky zreteľne najavo, čo od divadla ako umeleckého druhu s (v tom čase) najmasovejším dosahom očakávajú. Keď Vavro Šrobár so svojou suitou prichádzal do mesta, ktoré sa malo stať hlavným mestom slovenskej časti Česko-Slovenskej republiky¹, hosťovalo pri tejto príležitosti vo februári 1919 v budove bratislavského Mestského divadla pražské Národné divadlo. Potom Východočeská divadelná spoločnosť riaditeľa Bedřicha Jeřábka absolvovala v lete 1919 zájazd do Bratislavy a niekoľkých ďalších slovenských miest. Prioritou týchto podujatí nebolo uspokojovať kultúrne potreby obyvateľov, ale demonštrovať novú spoločenskú situáciu, kto-rá vznikla rozpadom rakúsko-uhorskej monarchie a vytvorením Česko-Slovenskej republiky. Nadmieru výrečne to dokumentuje fakt, že druhé výročie vzniku repub-liky si Slovenské národné divadlo pripomenulo uvedením hry *Z otroctva vekov*, kto-rej autorom bol Vavro Šrobár osobne (jeho pseudonym Ján Dvorský médiá odtajnilí ešte pred premiérou). Nevedno, či sa na jej napísanie podujal hnaný autorskými ambíciami (tie by bolo možno odvodiť z jeho dávnejších aktivít v pražskom krúžku slovenských intelektuálov Detvan), alebo ho motivovala nespokojnosť s vtedy dis-ponibilnou ponukou pôvodných slovenských hier a snaha „aby pateticky oslávil

¹ Pri prepise názvu štátu rešpektujeme pre obdobie 1918 – 1920 tvar Česko-Slovenská republika, od prvých parlamentných volieb v máji 1920 Československá republika.

národné oslobodenie a budil dôveru v prítomnosť a budúcnosť², ako napísal Andrej Mráz. Samotné SND potom používalo kalendár výročí aj marketingovo. Usporiadanie slávnostného predstavenia pri príležitosti štátneho sviatku, narodenín prezidenta Masaryka či rôznych iných príležitostiach bolo totiž vždy dôvodom, aby sa zvýšila inak neuspokojivá návštevnosť na predstaveniach.

Na rok 1938 sa v celoštátnom meradle pripravovali veľké oslavy 20. výročia vzniku Československej republiky. V súbehu na pôvodnú divadelnú hru, vypísanom k tomuto jubileu Slovenskou krajinou³, nebola síce udelená žiadna cena, ale v marci 1938 odmenili prémiou text neznámeho autora Jána Debnára *Chlapci na stráž*. Ujal sa ho umelecký šéf slovenskej činohry SND Ján Borodáč a pripravoval jeho naštudovanie na slávnosti na záver októbra. Je zaujímavé, že Borodáč ani neskôr nepociťoval mimoriadnu satisfakciu z priznania autorstva (napríklad v *Spomienkach*), z čoho možno usudzovať, že podobne ako spomínaný Šrobár chcel jednoducho divadlu poskytnúť vhodný text na prípravu slávnostného predstavenia k výročiu vzniku republiky. Keď vhodný materiál nenašiel v ponukách dramatikov, napísal si ho sám. Podozrenie, že by mohol byť tajomným autorom skrývajúcim sa za pseudonym Ján Debnár práve Borodáč, sa objavilo už po vyhodnotení konkurzu na pôvodnú drámu, definitívne sa však k autorstvu hry Borodáč začal priznávať po premiére v SND.

Debnárova hra prezrádza, že je dielom človeka, ktorý pozná divadlo, jeho možnosti a limity. Je napísaná zručne, no jej podstatnou chybou je, že o konflikte sa v nej len rozpráva, konflikt sa popisuje, no neodohráva sa pred divákom. Dej je zasadený do slovenskej dediny v situácii tesne pred rozpadom monarchie. Notár a jeho militantne promaďarsky orientovaný syn presviedčajú učiteľa Urgaša, aby pomohol udržať v obci pokoj a pokúšajú sa prinútiť vojakov – navrátilcov, aby sa hlásili do novej maďarskej armády. Učiteľ i vojaci však snívajú o slobodnom živote v novej republike, preto radšej zvolia odchod z dediny a rozhodnú sa strážiť strategický bod, aby zabránili prípadnému prepadu obce maďarským vojskom. Vojaci majú za sebou rozličné individuálne príbehy: jeden má dovolenku na zotavenie po zranení, iný využil zmätok a odišiel od svojej jednotky, ďalší bol doma na dovolenke, ale už sa k vojsku nevrátil. Vojak Debnár, ktorý sa vrátil z ruského frontu, rozpráva o svojich zážitkoch a ruskej revolúcii. Debatujú o budúcnosti, rojčia a hodujú, až kým ich nepripravených na boj neprekvapia a po krátkom zápase aj nepremôžu maďarskí vojaci. Záverečné dejstvo sa potom odohráva vo väznici v okresnom meste, kde čakajú na popravu či tvrdý trest. Hlavou témou ich rozhovorov je domnelá zrada Debnára a Kabátika. Tí však zradu slovenských záujmov iba predstierajú. Vo vhodnej chvíli oslobodia zajatcov a zúctujú s maďarónskym odrodilcom.

Divadelný historik Vladimír Štefko uvádza, že „hra má takmer dokumentaristický charakter a má všetky znaky slovenskej realistickej hry z predchádzajúcich čias: archaický slovník, mnoho opisných replík, nevybudované charaktery i situácie, váhanie medzi akčnou hrou a epickým rozvíjaním deja“⁴. Zoltán Rampák konštatuje, že „z umeleckej stránky je dielo skôr výsledkom Borodáčových skúseností nadobudnu-

² MRÁZ, Andrej. Podiel Slovenského národného divadla na rozvoji slovenskej vzdelanosti po roku 1918. In *Pamätníca Slovenského národného divadla*. Bratislava : Slovenské vydavateľstvo krásnej literatúry, 1960, s. 21.

³ Slovenská krajina bola jedna z krajín Česko-Slovenska, existovala v rokoch 1928 – 1939.

⁴ ŠTEFKO Vladimír. Nový program, nové témy. 1938 – 1948. In ŠTEFKO, Vladimír a kol. *Dejiny slovenskej drámy 20. storočia*. Bratislava : Divadelný ústav, 2011, s. 211. ISBN 978-80-89369-36-2.

Ján Debnár: *Chlapci na stráži*. Zlava Andrej Bagar (Ján Urgaš), Jozef Budský (Peter Kabátik), Paľo Bielik (Jozef Lenčo), Jozef Kováč (Imro Sršeň), Míla Beran (Miklúš Skyba), Paľo Dúbravský (Imro Halaj). Slovenské národné divadlo, premiéra 29. 10. 1938. Réžia Janko Borodáč. Foto Archív Divadelného ústavu.

tých pri dramaturgickej spolupráci so slovenskými autormi, než prejavom literárne-dramatických schopností⁵. Je pravdou, že mnohé Debnárove/Borodáčove repliky neobyčajne šuštia papierom. Nie je napríklad jednoduché predstaviť si, ako si Andrej Bagar mohol poradiť s patetickým Urgašovým textom v prvom dejstve, ktorý lexikou pripomína skôr propagandistický leták než dramatický dialóg:

„Urgaš: Počkajte! Ostaňte. Nenačím tajiť, všetci sa dívajú na vás okom zlým. Ale nečudujte sa, tiež neodsudzujte ich. Pocit pomsty, keď sa vo vás ozýva, uduste v sebe do koreňa. I keby ste medzi nás – osudom – nepatrili, škodíť nám nemusíte. Vec sa má takto: na notariát prišiel rozkaz, ohlásiť žandárskemu veliteľstvu všetkých, ktorí bez priepustného listu vrátili sa z vojny domov. Kto sa do troch dní nepreukáže predpísaným dokumentom, dostane sa vrah pred vojenský súd.“⁶

Text vopred zväzuje javiskovú akciu – takúto popisne vysvetľujúcu repliku azda ani nie je možné scénicky riešiť inak, než naaranžovaním ostatných vojakov do štýlizovaného poslucháckeho krúžku a Urgaša nechať jeho texty dôkladne artikulovať, stojaceho pred partnermi.

Tak hru prečítal aj scénický výtvarník Ladislav Vécsey. Presne dodržiaval pokyny obsiahnuté v texte. Pre prvé dejstvo pripravil Borodáčovi rez školskou triedou,

⁵ RAMPÁK, Zoltán. Pôvodné hry v činohre Slovenského národného divadla. In *Pamätnica Slovenského národného divadla*, s. 135.

⁶ DEBNÁR Ján. *Chlapci na stráži*. Strojopis. Knížnica Divadelného ústavu, sign. NB 2066, s. 16. Všetky citáty pochádzajúce zo strojopisu sú gramaticky a štylisticky neupravené.

vpravo na pódiu bola učiteľova katedra, za ňou tabuľa a nad ňou kríž. Školské lavice umiestnil doľava pod kaširovaný náznak steny, na ktorej boli zavesené rôzne názorné pomôcky – mapy, tabuľky, obrázky. Pre porovnanie, Debnár/Borodáč v texte vyslovuje takúto predstavu: „Dedinská obecná škola, ako bývaly pred r. 1918. Podľa zariadenia a učebných pomôcok vidieť, že má byť maďarská. Kríž na stene je skôr symbolom biedy, než odznakom náboženstva. Učiteľský stôl, na nízkej katedre, je na pravej strane, obloky v zadnej stene. Dvere sú poblíž stola.“⁷ Autorova predstava sa ani po prvom uvedení nezmenila, je doslova totožná v strojopise z Archívu Divadelného ústavu i v druhom vydaní z roku 1940. Pre druhé dejstvo zvolil výtvarník, opäť presne kopírujúc pokyny autora, náznak miernej terénnej vyvýšeniny, ktorej dominuje telefónny stĺp. Tu je situovaný tábor vlasteneckých vojakov. Z tretieho dejstva sa fotografie nezachovali, s pravdepodobnosťou hraničiacou s istotou však možno predpokladať, že Vécsey opäť len zrealizoval Debnárovo/Borodáčove pokyny a pripravil mu dekoráciu dvora stoličného domu. Recenzent Slovenského denníka sumárne hodnotí prínos Ladislava Vécseyho, „ktorý má vo výprave realistických hier dedinských zvlášť šťastnú ruku“⁸. Presnejší je však zrejme postreh recenzenta Slovenskej politiky, podľa ktorého „realistická výprava L. Vécseyho nemala na riešenie nijaké osobité problémy, podkresliac len dekoráciami dej“⁹. Z dochovaných fotografií možno odvodiť, že Borodáč sa v masových výstupoch spoliehal na sugestívnosť akoby do živých obrazov komponovaných postáv, ktoré potom deklamovali svoje texty.

Medzi napísaním hry, jej ocenením v súbehu a samotnou premiérou došlo k zásadným spoločenským zmenám v Európe i v Československu. 23. 9. 1938 vyhlásila československá vláda všeobecnú mobilizáciu ako reakciu na čoraz častejšie útoky na štátne orgány v pohraničí s Nemeckom. Ale do zbrane povolane zálohy nemohli vlasti proti nepriateľovi reálne brániť, pretože 30. 9. 1938 podpísali premiéri Veľkej Británie, Francúzska, Talianska a Nemecka Mníchovskú dohodu, ktorá znamenala vydanie pohraničných oblastí Československa so zmiešaným česko-nemeckým obyvateľstvom Nemecku. Prezident Eduard Beneš 5. 10. abdikoval a 22. 10. 1938 odletel do Veľkej Británie. Zmeny sa nevyhli ani divadlu. 15. 11. 1938 mala česká činohra SND svoju poslednú premiéru, Štěchovu hru *Tretie zvonenie*, a v decembri 1938 bol tento súbor rozpustený. Väčšina českých hercov, pre ktorých bolo problémom hrať v slovenskom jazyku, odišla do iných českých súborov, ponuku pokračovať v slovenskom súbore SND prijali len Jozef Budský, manželia Ján a Mária Sýkorovci, Míla Beran a Milada Frýdová. V opere bola situácia odlišná, nemálo českých umelcov v Bratislave pôsobilo ďalej.

Presne o týždeň po odlete Eduarda Beneša do exilu, 29. 10. 1938, sa v SND odohrala slávnostná premiéra hry *Chlapci na stráží*. Bolo to krátko pred prijatím zákona o autonómii Slovenska v pražskom Národnom zhromaždení¹⁰, teda v čase, keď oslava vzniku unitárneho štátu nebola práve aktuálna. Zrejme preto sa divadlo premié-

⁷ DEBNÁR, Ján. *Chlapci na stráží*. Martin : Ústredie slovenských ochotníckych divadiel, 1940, s. 3.

⁸ J. S. [Ján Sedláč] Úspech premiéry „Chlapci na stráží“ v SND. In *Slovenský denník*, roč. 21, č. 253, 1. 11. 1938.

⁹ ok. Aktualita na scéne SND. In *Slovenská politika*, roč. 19, č. 252, 1. 11. 1938, s. 2.

¹⁰ Zákon o autonómii Slovenskej krajiny bol prijatý 19. 11. 1938.

rou už nehlásilo k vzniku Československej republiky, ale k Martinskej deklarácii¹¹ a naplánovalo ju v predvečer jej výročia. Pre prijatie hry však bolo ešte významnejšie, že po Mníchovskej dohode vzniesli svoje požiadavky na územie Československej republiky aj predstavitelia horthyovského Maďarska, dožadujúc sa revízie Trianonskej dohody a vydania časti územia, ktoré boli rozhodnutím víťazných mocností po 1. svetovej vojne začlenené do Československa.¹² V čase premiéry boli už známe požiadavky, aby Československo odstúpilo Maďarsku územie na čiare Devín – Bratislava – Nitra – Tlmače – Levice – Lučenec – Rimavská Sobota – Jelšava – Rožňava – Košice – Trebišov – Pavlovce nad Uhom – Užhorod – Mukačevo – rumunská hranica. Téma obrany slovenskej dediny pred maďarským vojskom obsiahnutá v hre *Chlapci na stráži* tak dostala novú naliehavú aktuálnosť.

Rozjatrená spoločenská situácia sa preniesla i do divadla. Ludo Zúbek o atmosfére premiéry píše: „S mimoriadnou vonkajšou okázalosťou, s hymnou a úvodným slovom ministra, za účasti členov vlády a všetkých významných reprezentantov Slovenskej krajiny bola v predvečer výročia Martinskej deklarácie v SND slávnostná premiéra pôvodnej slovenskej hry Jána Debnára *Chlapci na stráži*. Predstavenie *Chlapcov na stráži* bolo v Bratislave veľkou národnou manifestáciou. Neviditeľne putá spájali tu obecnosť s hercami a ich prostredníctvom i so skrývajúcim sa autorom, bol to pevný duchovný zväzok slovenskej pospolitosti, ktorá vyrástla z revolučných rokov 1848 a 1918, z utrpenia, bojov a víťazstva ‚chlapcov na stráži‘.“¹³ Pred zaplneným hľadiskom sa premiéra začala prejavom ministra Matúša Černáka¹⁴. Podľa dobovej tlače bola jeho reč „slávnostným úvodným slovom k vlasteneckej hre. Slovom lyrickým a povedaným tak od srdca – čisto slovensky“¹⁵.

Hoci všetci recenzenti privítali aktuálnosť novej hry, niektorí nemali o jej umeleckých kvalitách prehnané ilúzie. „Chlapci na stráži nebudú znamenať v našej dramatickej literatúre nijaký medzník, ale len prírastok dobrého pracovníka, ktorý dnes kráča ešte v šlapajach Tajovského.“¹⁶ Iný kritik usudzuje, že „za pseudonymom Jána Debnára skrýva sa zrejme počiatok, čoho dôkazom je, že nevedel dať deju plynulý spád, ale ho rozkúsoval na dramaticky vyhrotené scény, po ktorých nasledujú vleklé, v dialektike sa utápajúce pasáže. Prínos však vidíme jednak v novej tematike a hlavne v spôsobe, akým autor zaktualizoval námet svojej hry. Lebo ‚Chlapci na stráži‘ to nie sú len oni chlapci z jesene 1918, keď pri rodení sa slobody bojovali s Maďarmi, čo nás po veky zotročovali, lež to sú i chlapci z jesene 1938, ktorí stáli a stoja na stráži počas našej nekrvavej revolúcie za lepšiu budúcnosť Slovenska.“¹⁷ A recenzent v Slovenskom denníku upozorňuje: „Myšlienky ‚hrdinov‘ majú veľkú

¹¹ 30. 10. 1918 podpísali predstavitelia Slovákov v Martine vyhlásenie, ktorým vyjadrili svoju vôľu stať sa súčasťou Česko-Slovenskej republiky.

¹² Napokon sa 2. 11. 1938 uskutočnila Viedenská arbitráž, na ktorej boli z vôle nemeckých a talianskych arbitrov Československu odňaté rozsiahle územia (takmer 12 000 km²), obývané zmiešaným slovensko-maďarským obyvateľstvom (zhruba 1 milión obyvateľov). Stratu Bratislavy sa síce podarilo odvrátiť, ale Košice pripadli Maďarsku.

¹³ L.Z. [Ludo Zúbek]. Debnárovi *Chlapci na stráži*. In *Slovenský hlas*, roč. 1, č. 251, 3. 11. 1938, s. 6.

¹⁴ Matúš Černák (1903 – 1955) bol v roku 1938 ministrom bez kresla vo vláde gen. Jana Syrového. Po vyhlásení autonómie Slovenska bol ministrom školstva a národnej osvety a v rokoch 1939 – 1944 veľvyslancom v Berlíne.

¹⁵ J.S. [Ján Sedlák]. Úspech premiéry *Chlapci na stráži* v SND. In *Slovenský denník*, 1. 11. 1938.

¹⁶ L.Z. [Ludo Zúbek]. Debnárovi *Chlapci na stráži*. In *Slovenský hlas*, 3. 11. 1938.

¹⁷ ok. Aktualita na scéne SND. In *Slovenská politika*, 1. 11. 1938.

Ján Debnár: *Chlapci na stráži*. Zľava Jozef Budský (Peter Kabátik), Míla Beran (Mikláš Skyba), Paľo Dúbravský (Imro Halaj), Paľo Bielik (Jozef Lenčo), Janko Borodáč (Martin Stančík), Mikuláš Huba (Mišo Heretik), Andrej Bagar (Ján Urgaš), Tibor Havaš (žandársky strážmajster), Ján Sýkora (Július Pálkovszký). Slovenské národné divadlo, premiéra 29. 10. 1938. Réžia Janko Borodáč. Foto Archív Divadelného ústavu.

pôsobivosť, lebo sú aktuálne dnes zrovna tak, ako pred 20 rokmi. Túto aplikáciu na dnešné časy badať zreteľne v celom zameraní diela. A práve ten výbušný moment dodáva jej účinného efektu.“¹⁸ Recenzent denníka *Slovák* však videl kvalitu hry inak než jeho kolegovia. „Dramatický spád hry, mnohé k slzám dojímavé scény, prekvapujúce obraty a vtipné dialógy, priliehavé i na dnešné alebo najposlednejšie pomery, sú najlepším dôkazom, že Debnárova hra stojí na úrovni najlepších činohier. Hra, ktorá za dnešných historických dní každého naplňa oduševnením a nadšenosťou, je najmarkantnejším dokumentom, že máme dobré svoje divadelné hry, ktoré nesmú viac vytláčať zo slovenských javísk nenašské hry s nenašským, alebo dokonca protinašským duchom.“¹⁹

Treba zdôrazniť, že v čase premiéry ešte nebolo všeobecne známe, že za pseudonymom Ján Debnár sa skrýva Ján Borodáč. V bulletine SND k premiére sa dokonca „autor“ v článku odvoláva na to, že „Janko Borodáč už dávnejšie o tomto probléme [dramaturgie, pozn. A.M.] napísal, že kým nebude slovenských divadiel, nebude ani normálnej dramatickej tvorby“²⁰. Sám Borodáč v príspevku do zborníka o Andrejovi Bagarovi uvádza: „29. októbra 1938 dal som ti učiteľa Urgaša v hre, o autorovi ktorej sme nevedeli. Pripomínali sme vtedajšiemu svetu, že bude sa treba pripraviť na

¹⁸ J.S. [Ján Sedlák] Úspech premiéry *Chlapci na stráži* v SND. In *Slovenský denník*, 1. 11. 1938.

¹⁹ r.c. [Celestín Radványi]. Víťazstvo slovenského ducha v SND. In *Slovák*, roč. 20, č. 249, 1. 11. 1938, s. 7.

²⁰ Autor. *Chlapci na stráži*. Program k premiére 29. 10. 1938. In Ján Debnár : *Chlapci na stráži* [programový bulletin], činohra SND Bratislava, premiéra 29. 10. 1938. Nečíslované.

stráž. (Nie pozdrav, ktorým vtedy začínali, ale varta!) Kreslil si mapu a presviedčal, že medzi Moravou a Slovenskom nebude hranica, že to musí byť navždy ako celok. Chlapcov na stráží (autorom som ja) hrali sme s takými výrokmi vtedy, v takom znení (prvé vydanie!) a za takej atmosféry, že si to dnes ťažko uvedomím... Na piatej repríze sedel v lóži veliteľ Hlinkovej gardy a po prvom dejstve pribehol na javisko jeho posol s príkazom: „Škrtať!“ Kancelária príkazu vyhovel. Bolo teplo...“²¹ V *Spomienkach* je Borodáč detailnejší: „Na príkaz pána ministra Šaňa Macha kancelária hru scenzurovala: vynechala scénu o jednote Čechov a Slovákov, o spoločnej republike, vynechala zo záverečnej scény tretieho dejstva: „Ako si to?“ „Ako v Rusku.“ A ešte niektoré výrazy a slová. Mach bol prítomný aj na predstavení asi ôsmej reprízy s vysokými Hitlerovými dôstojníkmi a po prvom dejstve dožadoval sa opravy, ak je ešte v hre niečo také, ako bolo v prvom dejstve. Povedal som, že na predstavení nič nemôžem opravovať. Opravila po predstavení kancelária pána ministra. V takej forme vyšlo i druhé knižné vydanie.“²²

Pod výrokmi, ktoré mal Borodáč na mysli, bol evidentne aj tento:

„Urgaš: Sem sa podívejte. (vezme kriedu a kreslí na tabuľu. Chlapci si už posadali) Toto je na mape terajšie Uhorsko. (nakreslil mapu Maďarska) Rozpadúva sa. Národy, ktoré zväčša pomocou domácich zradcov pripravili o život, zdvíhajú hlavy a žiadajú si svoje. O veci tejto rokovali už v Amerike, vo Francúzsku a inde. Toto patrí Chorvátom, toto Slovincom a toto Srbom, toto Rumunom a toto nám.

Sršeň: Len toľko? Oho!

Urgaš: Tuná (ukazuje na západ) budú zrušené hranice. Nastane bratrské spojenie s Čechmi. (otvorili sa dvere a vbehol Sadloň)

Sadloň: Žandári idú!“²³

Pri porovnaní strojopisu, ktorý sa zachoval v Archíve Divadelného ústavu, a prvého (1938) i druhého (1940) knižného vydania zistíme, že sa Borodáčove rozpomienky čiastočne potvrdzujú. V druhom vydaní sa nespomína menovite Amerika a Francúzsko, ale hovorí sa len všeobecne, že „rokovali vo svete“. Nie je ani podstatné, že podľa Borodáča prvý raz, po piatej repríze, uskutočnila príkaz škrtať kancelária divadla a druhý raz, po ôsmej repríze, mal text cenzurovať ktosi z kancelárie ministra. To sa dá vysvetliť najmä tým, že oba citované spomienkové texty pochádzajú z rokov po skončení 2. svetovej vojny, a teda Borodáč sa pokúšal vydávať svoju hru za prejav akéhosi vzdoru voči autonomistom a účelovo „prifarbiť“ svoje postoje. Napokon, Borodáč sám konštatuje: „Treba priznať, že túto hru dva vtedajšie tábory chápali a brali každý podľa svojho: triezvy, lepšie povedané vytriezvený tábor chápal ju tak ako bola napísaná na vtedajšie časy, keď po rozvratných výčinoch na západe a v Čechách začínali nezbednosti i na južných hraniciach slovenských – a druhý tábor, ktorému stúpala chorobná teplota v hlavách, nedbal na text učiteľov o potrebe jednoty Československej republiky, na partizánske prípravy a na komunisticky postupujúceho vojaka z Ruska, ale vychytával vetičky a povedal si: Toto je pre nás, toto príde. Tým

²¹ BORODÁČ, Ján. Spomienka. In KARVAŠ, Peter – MRÁZ, Andrej – MRLIAN, Rudolf. *Andrej Bagar*. Bratislava : SVKL, 1960, s. 140.

²² BORODÁČ, Janko. *Spomienky*. Bratislava : Národné divadelné centrum, 1995, s. 206. ISBN 978-80-85455-07-2.

²³ DEBNÁR Ján. *Chlapci na stráží*. Strojopis, s. 29.

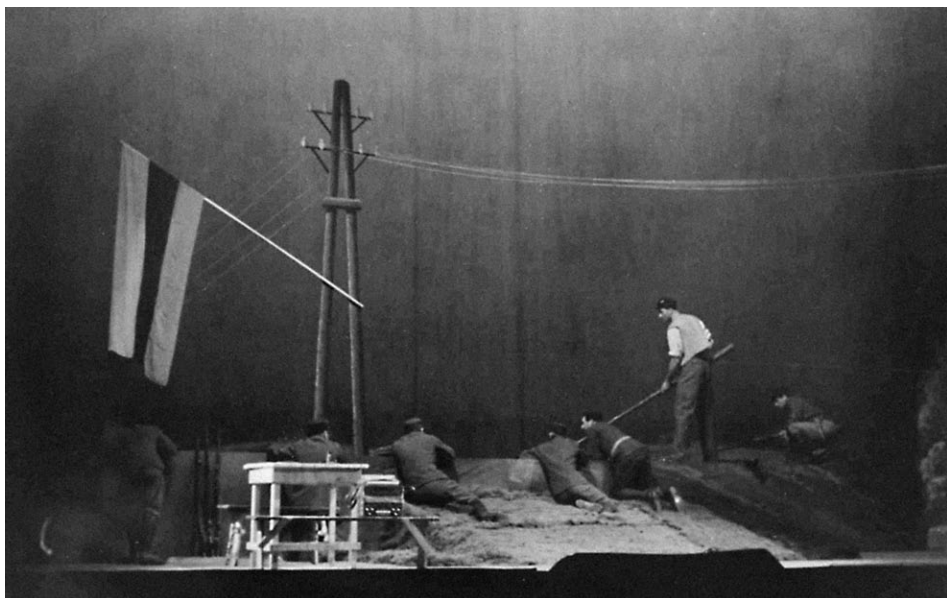
Ján Debnár: *Chlapci na stráži*. Zľava Rudolf Bachlet (Jano Debnár), Paľo Bielik (Jozef Lenčo), Jozef Kováč (Imro Sršeň), Míla Beran (Míklúš Skyva), Jozef Budský (Peter Kabátik). Slovenské národné divadlo, premiéra 29. 10. 1938. Réžia Janko Borodáč. Foto Archív Divadelného ústavu.

druhým, i keď ma to trochu zarazilo, nepripisoval som väčší význam, keďže to boli študenti Svoradova. Ale vo vtedajšej atmosfére – po premiére čakal som, či ma niečo nepostihne, či ma nevezmú na zodpovednosť.²⁴

Medzi jednotlivými textovými verziami sú len malé rozdiely – niekoľko vypustených či zostručnených replík, nahradenie niektorých slov. V citovanom úryvku však došlo k určitej úprave, meniacej význam textu. Urgašova záverečná replika je zredukovaná na „Tuná (ukazuje na západ)“, potom už nasleduje Sadloňov vpád s informáciou, že idú žandári. Slová o zrušení hraníc a bratskom spojení s Čechmi už vo vydaní z roku 1940 nenájdeme. V závere hry zase podľa strojopisu archivovaného v Divadelnom ústave položí oslobodený a zachránený Urgaš otázku: „No – a ako ste to vlastne?“ A Debnár mu odpovie: „Ako v Rusku. Ale po slovensky! (padne opona).“ V druhom knižnom vydaní pôvodne Urgašovu otázku položia zborovo všetci: „No – a ako ste to vlastne?“ Na Sršňovu odpoveď: „Ako v Rusku.“ Debnár reaguje: „Počkaj! Už zase začínaš? My sme slovenskú revolúciu urobili nie prelievaním krvi, ale so spevom na ústach! (opona).“

Bolo by naivné prijať Borodáčovu sugesciu, že text upravovali „iní“, teda vedenie divadla či nejaký úradník z ministerstva. Bol predseda umeleckým šéfom súboru i autorom a režisérom inscenácie, teda bez jeho súhlasu (alebo aktívneho prispenia) nie je vstup do textu predstaviteľný. Je škoda, že sa nezachovala verzia, ktorú posudzovala porota v súbehu v marci 1938, ale len strojopis vyhotovený pre jesenné naštudovanie hry. Zrejme by sa potvrdilo, že Borodáč autorsky reflektoval dynamický spoločenský

²⁴ BORODÁČ, Janko. *Spomienky*, s. 206.

Ján Debnár: *Chlapci na stráži*. Slovenské národné divadlo, premiéra 29. 10. 1938. Réžia Janko Borodáč. Foto Archív Divadelného ústavu.

vývoj a z hry, ktorá bola pôvodne zamýšľaná ako apoteóza vzniku Československej republiky, sa aj jeho autorským príspevom stala hra podporujúca predovšetkým slovenské vlastníctvo a vyzývajúca k ostražitosti pred maďarským revizionizmom. Veď napríklad text Debnára v závere hry „A radostná zvesť, slovenskí dobrovoľníci ešte predpoludním budú v meste. Idú! I kanón vraj vezú.“²⁵ priamo inšpiruje vysloviť domnienku, že Debnár pôvodne ohlasoval príchod legionárov alebo sokolských oddielov, keďže „slovenskí dobrovoľníci“ je zvrät spojený s rokmi 1848/1849, nie s obsadzovaním Slovenska v rokoch 1918 a 1919. Nehovoriac už o dostupnosti kanónov.

Veľmi pravdepodobne má najbližšie k pravde tvrdenie Zoltána Rampáka, že po Mníchovskej dohode na oslavu 20. výročia vzniku Československa „všeličo vrhalo tieň. Na Slovensku to boli najmä okolnosti, že od 5. 10. 1938²⁶ ho ovládali ľudáci autonomisti a že koncom októbra sa už jasne vedelo, že bude treba odstúpiť horthyovskému Maďarsku naše južné územia. Text *Chlapcov na stráži* nevytváral takú myšlienkovú a umelecko-kompozičnú jednotu, aby nebol adaptabilný spomínaným podstatne zmeneným politicko-spoločenským okolnostiam. Naopak, neorganická, na násilných dejových zvratoch spočívajúca fabulácia, nedostatočná prítomnosť hlavného konfliktu, nedostatky vo výstavbe charakterov, ako aj prevažne politicko-polemický ráz dialógu umožňovali v značnej miere adaptovať Borodáčov

²⁵ DEBNÁR Ján. *Chlapci na stráži*. Strojopis, s. 72.

²⁶ 6. 10. 1938 podpísali reprezentanti slovenských politických strán (okrem sociálnych demokratov a komunistov) deklaráciu autonómie Slovenska v rámci pomníchovskej Československej republiky. Žilinskú deklaráciu prijalo národné zhromaždenie ako ústavný zákon o autonómii Slovenska (zákon 299/1938 z 22. 11. 1938).

text pre rozličné aj odlišné príležitosti alebo buržoázne politicko-spoločenské konštelácie.“²⁷

Borodáčova inscenácia *Chlapcov na stráži* priniesla viacero zaujímavých hereckých výkonov. Najväčšiu pozornosť recenzentov prirodzene pútal Andrej Bagar ako predstaviteľ hlavnej postavy Urgaša. Podľa Luda Zúbka „rozohral zasa celú stupnicu výrazových nuanci“²⁸. Pre recenzenta Slovenského denníka zasa „Bagarova úloha panslavistického učiteľa, vodcu ‚chlapcov na stráži‘, mala všetky pôvaby nebojácneho vlastenectva“²⁹ a ohlas v denníku Slováč zdôrazňuje, že „s plnou dramatickosťou predstavil nám slovenského učiteľa, ktorý za slovenskú vec a víťazstvo slovenského ducha neľaká sa nijakých prekážok a so zbraňou v ruke postaví sa proti renegátom a nepriateľom slovenského národa“³⁰. Kritika ocenila aj Oľgu Borodáčovú v úlohe Urgašovej matky, ktorá „naladila svoj výkon do tlmenej a materinskej nežnosti preteplenej tóniny láskavosti“³¹. Upútal tiež Jozef Kello ako Sadloň, ktorý „pripojil ďalší dobre prepracovaný typ k radu svojich ľudových figúriek“³² a „vytvoril znova jednu zo svojich najkrajších divadelných postáv v úlohe humorom prekypujúceho, írečitého, chytrého dedinského školníka“³³. Ján Jamnický v negatívnej postave mladého maďarského dôstojníka Pálkovszkého „dokonale sa vžil do úlohy džentričského lajtnanta, ktorý zapredajúc národ, z ktorého vyšiel, háji krachujúce záujmy nepriateľov svojho rodu“³⁴. Rudolf Bachlet hral navrátilca z Ruska Jana Debnára, „ktorý – hoci je čiastočne nadšený cudzím svetom – jednako len nezapredá svoj rod“³⁵. Iného recenzenta zaujal aj „svojím príjemným spevom“³⁶ a podľa ďalšieho ohlasu „dostalo sa mu príležitosti ukázať, že v úlohe, ktorá vyhovuje jeho hereckému naturelu vie podať naozaj umelecký výkon“³⁷. Recenzenti si všimli aj Jozefa Budského, „ktorý výstižne zahral nevďačnú a složitú úlohu zdanlivého zradcu Kabátika“³⁸ a „interpretoval úlohu s neobyčajným mimickým umením“³⁹. Pri novom hercovi SND, „sympatickom“ Mikulášovi Hubovi, kritika vyzdvihla mužný výkon „ako milenca i ako vojaka“⁴⁰, usudzujúc, že jeho „smelá hra do budúcnosti sľubuje veľa“⁴¹. Jozefa Lenča mal podľa plagátu SND pôvodne hrať Míla Beran, napokon diváci videli filmového Jánošíka Paľa Bielika. Recenzenti oceňujú jeho „mužný zjav“⁴², dozvedáme sa, že „dobře charakterizuje bojovníka za slovenskú vec, človeka dosť vyrovnaného, pritom však rázneho“⁴³. Zaznamenávame však aj pripomienku, že „jeho divadelný debut

²⁷ RAMPÁK, Zoltán. Nové typy myšlienkovj a umelekej iniciatívy v divadle aj dráme. In RAMPÁK, Zoltán. *Dráma, divadlo, spoločnosť*. Bratislava : Tatran, 1976, s. 270 – 271.

²⁸ L.Z. [Ludo Zúbek]. Debnárovi Chlapci na stráži. In *Slovenský hlas*, 3. 11. 1938.

²⁹ J.S. [Ján Sedlák]. Úspech premiéry Chlapci na stráži v SND. In *Slovenský denník*, 1. 11. 1938.

³⁰ r.c. [Celestín Radványi]. Víťazstvo slovenského ducha v SND. In *Slovák*, 1. 11. 1938.

³¹ L.Z. [Ludo Zúbek]. Debnárovi Chlapci na stráži. In *Slovenský hlas*, 3. 11. 1938.

³² ok. Aktualita na scéne SND. In *Slovenská politika*, 1. 11. 1938.

³³ J.S. [Ján Sedlák]. Úspech premiéry Chlapci na stráži v SND. In *Slovenský denník*, 1. 11. 1938.

³⁴ r.c. [Celestín Radványi]. Víťazstvo slovenského ducha v SND. In *Slovák*, 1. 11. 1938.

³⁵ Tamže.

³⁶ J.S. [Ján Sedlák]. Úspech premiéry Chlapci na stráži v SND. In *Slovenský denník*, 1. 11. 1938.

³⁷ L.Z. [Ludo Zúbek]. Debnárovi Chlapci na stráži. In *Slovenský hlas*, 3. 11. 1938.

³⁸ ok. Aktualita na scéne SND. In *Slovenská politika*, 1. 11. 1938.

³⁹ J.S. [Ján Sedlák]. Úspech premiéry Chlapci na stráži v SND. In *Slovenský denník*, 1. 11. 1938.

⁴⁰ r.c. [Celestín Radványi]. Víťazstvo slovenského ducha v SND. In *Slovák*, 1. 11. 1938.

⁴¹ J.S. [Ján Sedlák]. Úspech premiéry Chlapci na stráži v SND. In *Slovenský denník*, 1. 11. 1938.

⁴² Tamže.

⁴³ r.c. [Celestín Radványi]. Víťazstvo slovenského ducha v SND. In *Slovák*, 1. 11. 1938.

bol sprevádzaný sympatiami celého hľadiska, no bolo badať, že v pohyboch i dikcii bol dosť neistý⁴⁴. Ten istý recenzent upozorňuje, že postavu mal pôvodne vytvoriť Martin Guttman (Martin Gregor), ktorý však musel narukovať. Zrejme preto bol na plagáte uvedený Míla Beran, ktorý sa po angažovaní hosťujúceho Paľa Bielika presunul na postavu Miklúša Skybu, ktorú mal podľa plagátu stvárniť Jozef Šimonovič.

Výkony ostatných účinkujúcich prijali recenzenti ako zodpovedajúce zámerom autora a režiséra. Všetci vyzdvihujú aj herecký výkon Jána Borodáča, ktorý v inscenácii hral slepého vojaka Martina Stančíka „s naozaj príkladnou pečlivosťou“⁴⁵ (...) „vytvoril aj jednu z najkrajších postáv hry a zároveň jednu zo svojich najlepších úloh. Scéna návratu Stančíka sa autorovi naozaj podarila a Borodáč režírne i herecky urobil z nej citove i ľudsky najpôsobivejší výstup celej hry. Nezabudnuteľný dojem v človeku zanechá výjav, ako Stančík podľa hlasu poznáva svojich kamarátov, alebo neskoršie ako on – slepec – sedí v triede za katedrou a oni – zdraví vojaci – ako žiaci pred ním.“⁴⁶ Podľa recenzenta denníka Slováč, „jeho výkon v niektorých scénach k slzám dojal obecenstvo“⁴⁷. Hoci sa to v recenziách nespomína, podľa fotografií je zřejmé, že Borodáč sa v postave Stančíka zámerne maskoval tak, aby asocioval Andreja Hlinku, ktorý zomrel niekoľko mesiacov pred premiérou, 16. 8. 1938. Ak v takejto maske predniesol Borodáč napríklad v treťom dejstve medzi zajatými vlastencami čakajúcimi na popravu text „Nenačím tajiť – položenie je dosť ťažké. Ale nech sa stane hocičo – vatra vzbĺkla, neuhasia ju. Oheň horí a iskry široko-ďaleko odletávajú na všetky strany. A nielen u nás. Horí na severe, ale horí i na juhu, na západe a na východe. Spomeňte si na slová nášho nebohého pána farára. Na smrteľnej posteli bol povedal: Sloboda je viac ako zdravie, sloboda je viac ako život! A keď i pripravia piatich-šiestich o život, príval nezahatia. Pohltí ich, utopí!“⁴⁸, dá sa oprávnene predpokladať, že v rozjatrej atmosfére takýto výrok s podprahovým odkazom na otca národa Andreja Hlinku naozaj musel dojať obecenstvo k slzám a vyvolať búrlivý potlesk.

Inszenácia *Chlapcov na stráži* v jeseni 1938 splnila svoj pragmatický účel. V ťažkých pomníkovských časoch pripomenula vlastenecké ideály, na ktorých vznikala po 1. svetovej vojne Československá republika. Borodáč ju – možno intuitívne – napísal aj inscenoval z pozície národne uvedomelého vlastenca, ktorý so znepokojením vnímal zostrujúcu sa situáciu v strednej Európe, predovšetkým maďarský revizionizmus, ktorý vo väzbe na hitlerovský fašizmus predstavoval priame ohrozenie Slovenska. Vonkajšie okolnosti, neovplyvniteľné autorom, režisérom či účinkujúcimi spôsobili, že téma slovensko-maďarských vzťahov dostala novú naliehavosť a výbušnosť. Hra ani jej inscenácia však neznamenali umelecky mimoriadne významný počín činohry SND. Záujem o ňu vyvolávali skôr povojnové pokusy buď ju vôbec nespomínať, alebo ju interpretovať tak, aby sa hodila k „novému profilu“ Jána Borodáča ako takmer komunisticky orientovaného predvojnového tvorca a rusofila, ktorý v päťdesiatych rokoch v knižke *So slovenským divadlom* formuloval Rudolf Mrlian. Ten v štúdiu pre *Pamätnicu SND o Chlapcoch na stráži* napísal: „Keď sa po 6. októbri pomery zmenili, hra bola rozoskúšaná, no uviedla sa v predvečer výročia Martinskej dekla-

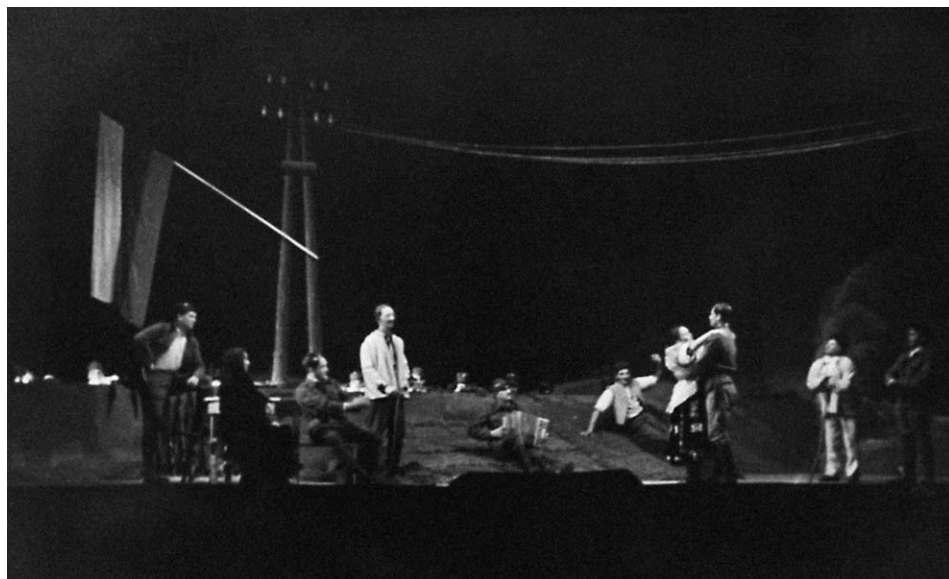
⁴⁴ ok. Aktualita na scéne SND. In *Slovenská politika*, 1. 11. 1938.

⁴⁵ Tamže.

⁴⁶ L.Z. [Ludo Zúbek]. Debnárovi Chlapci na stráži. In *Slovenský hlas*, 3. 11. 1938.

⁴⁷ r.c. [Celestín Radványi]. Víťazstvo slovenského ducha v SND. In *Slovák*, 1. 11. 1938.

⁴⁸ DEBNÁR, Ján. *Chlapci na stráži*. Martin : ÚSOD, s. 96.

Ján Debnár: *Chlapci na stráži*. Míla Beran (Miklúš Skyva), Oľga Országhová-Borodáčová (Urgašova matka), Andrej Bagar (Ján Urgaš), Janko Borodáč (Martin Stančík), Mikuláš Huba (Mišo Heretik). Slovenské národné divadlo, premiéra 29. 10. 1938. Réžia Janko Borodáč. Foto Archív Divadelného ústavu.

rácie 29. októbra, čo nacionalistickému duchu ľudákov lepšie vyhovovalo. Na zásah fašistických orgánov sa text pozmenil a natoľko prispôobil súčasným potrebám, že hra svojím vyznením, hoci z deja je jasné, že ide o historickú látku, podporila gardistické nacionalistické výčiny. Ak autor priamo nezasahoval do zmeny textu, predsa len s ňou súhlasil, čím prebral za osud inscenácie občiansku i umeleckú zodpovednosť.⁴⁹ Podľa Mrlianovej interpretácie teda hru „fašistické orgány“ menili už pred premiérovým uvedením. Škoda len, že nevysvetľuje, odkiaľ sa „fašistické orgány“ v – síce po Mníchove oklieštenej, no stále ešte demokratickej – Česko-Slovenskej republike, vzali. Zjavne paušalizujúco považuje za fašistov všetkých členov Hlinkovej slovenskej ľudovej strany, vtedy vedúcej politickej sily na Slovensku. Už predtým však Rudolf Mrlian čitateľovi sugeruje, že Ján Borodáč „nevedel vždy rozlišovať medzi názormi, ktoré boli ľudu prajné, a medzi názormi, ktoré zneužívali nacionalisti pre svoje politické ciele. Ak takto nepriamo poslúžil nacionalistickým tendenciám, nikdy sa však nepostavil za ne nejakým programom, alebo uvedomele proklamovanými požiadavkami z pozície slovenského nacionalizmu. Jediným východiskom z týchto možných nejasností bolo by pre Borodáča, keby bol našiel cestu k záujmom i programu Komunistickej strany Československa, ktorá po V. zjazde razila v otázkach národnostnej politiky marxistické stanovisko. To by bol však musel pochopiť zložitú spoločenskú rozporov, ich triednu podstatu, k čomu sa Borodáč nedostal,

⁴⁹ MRLIAN, Rudolf. Počiatky a rozvoj činohry Slovenského národného divadla. In *Pamätnica Slovenského národného divadla*, s. 90.

i keď sa mu neraz priblížil.⁵⁰ To už je naozaj len povojnová Mrlianova konštrukcia, ktorá s Borodáčovými občianskymi a umeleckými postojmi v závere tridsiatych rokov nemá žiaden súvis.

Objektívne možno skonštatovať, že *Chlapci na stráži* predstavujú v dejinách slovenského divadla príklad textu, ktorý zohral inú spoločenskú funkciu, než bolo pôvodne zamýšľané. Priamym podnetom pre jeho vznik bolo jubileum Československej republiky. Tá sa však v čase premiéry už stávala minulosťou, takže sa stal výrazom aktuálne potrebného odhodlania brániť Slovensko pred maďarským agresorom. Hra bola preto tendenčne využívaná v rokoch 1938 – 1939 a rovnako tendenčne interpretovaná po skončení 2. svetovej vojny, keď samotný titul asociujúci oficiálny pozdrav členov Hlinkovej gardy („Na stráž!“) poslúžil ako argument na odsudzovanie hry. „Túto moju hru po udalostiach roku 1945 niektorí ‚horliví‘ vyhlásili za fašistickú, ba aj názov *Chlapci na stráži* pozmenili na *Chlapci! Na stráž!* A to takí, ktorí ju ani nevideli, ani nečítali.“⁵¹ Tu Borodáč naznačuje, že aj autorstvo hry tvorilo súčasť výhrad a podozrení z kolaborácie, ktoré boli po skončení vojny vznesené voči nemu ako umeleckému šéfovi činohry SND. Preverovacia komisia Slovenského národného divadla dokonca 7. júla 1945 zverejnila rozsudok podpísaný Dr. Jánom Blahom a za Závodný výbor Zdeňkom Ruthom-Markovom, ktorý Jána Borodáča a Oľgu Borodáčovú prepúšťa zo zväzku SND z dôvodu „vo fašistickom duchu protištátnej činnosti“⁵². Andrej Bagar ako generálny intendant slovenských divadiel a riaditeľ SND síce toto rozhodnutie ešte mohol zvrátiť, ale spolu s povereníkom Lacom Novomeským videli ako optimálne riešenie odchod Borodáča do Košíc, kde bolo treba od základu vybudovať slovenské profesionálne divadlo. Borodáč si podľa *Spomienok* sám uvedomoval, že by sa mu veľmi ťažko spolupracovalo s partnermi, ktorí sa mu ľudsky odcudzili, a tak sa v polovici augusta 1945 spolu s manželkou odsťahoval na východ Slovenska.

BORODÁČ'S CHLAPCI NA STRÁŽI

Andrej MAŤAŠÍK

This study deals with the production of the play *Chlapci na stráži* [Boys on Guard], which was awarded in a competition organized on the occasion of the twentieth anniversary of the establishment of Czechoslovakia in the spring of 1938. It was written by Ján Borodáč, the artistic director of the Drama Company of the Slovak National Theatre under the pseudonym of Ján Debnár. By the time it was premiered on 29 October 1939, there had been significant political changes. Following the Munich Agreement, Czechoslovakia, based on the decision of the prime ministers of France, Great Britain, Italy and Germany, had lost ethnically mixed Czech-German borderlands, President Eduard Beneš had offered his resignation and had gone into exile, and Slovakia had got the autonomy it was promised by the Pittsburgh Agreement (an obligation that had gone unfulfilled for long). The play which was supposed to celebrate the anni-

⁵⁰ Tamže, s. 69.

⁵¹ BORODÁČ, Janko. *Spomienky*, s. 206.

⁵² Tamže, s. 233.

versary of the Czechoslovak Republic paradoxically acquired a new meaning under the pressure of these changes – it celebrated the autonomy and called for a defiance of revisionist pressures from Horthy's Hungary.

Príspevok je výstupom grantového projektu VEGA 2/0143/16 – 100 rokov Slovenského národného divadla. Divadelné inscenácie 1938 – 1970 (činohra, opera) – II. etapa.

Andrej Maťašík
Ústav divadelnej a filmovej vedy SAV
Dúbravská cesta 9
841 01 Bratislava
e-mail: andrej.matasik@savba.sk